

РАД ДР ЈОВАНА МАШИНА НА СУЗБИЈАЊУ ГОВЕЂЕ КУГЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

Душан Дабовић¹, Владимир Бурсаћ²

¹ Српско ветеринарско друштво

² Ветеринарски специјалистички институт „Зрењанин“ Зрењанин

Сажетак

Др Јован Машин (1820–1884), Чех рођењем, један је од неколико десетина школованих лекара, пореклом Чеха и Словака, који су дошли у Кнежевину Србију у периоду 1829–1860. године, настанили се у њој са својим породицама, дали кључни допринос формирању и развоју медицинске службе, окупљању лекара у струковно удружење Српско лекарско друштво и унапређење здравствене културе и науке у тадашњој Србији. Својом професионалном лекарском службом у миру, и рату, исказаним патриотизмом и оданошћу новој домовини, уткао је свој живот и животе чланова породице у историју Кнежевине и Краљевине Србије.

У раду је објашњен настанак и значење појма лекар физикус, и сви послови које су физикуси у то време свакодневно обављали, а које данас обављају доктори хумане и ветеринарске медицине. Детаљно је приказан рад др Јована Машина, на сузбијању говеђе куге, у то време најзначајније заразне болести домаћих животиња, у две ензоотије (епидемије) 1849. и 1850. године. Овим својим радом, у време када није била позната етиологија узрочника болести, др Машин се са правом сврстава у претече савремене епизоотиологије (епидемиологије) у Србији.

У првом делу рада је дат преглед најзначајнијих историјских догађаја, и хронолошки преглед здравствених прилика у хуманој и ветеринарској медицини у Кнежевини Србији током 19. века.

Кључне речи: Др Јован Машин, лекари физикуси, говеђа куга, Кнежевина Србија.

Увод

Данас, са дистанце од преко 160 година, можемо рећи да ови догађаји припадају нашој даљој прошлости. Међутим, ако је историја учитељица живота и ако смо сагласни да без прошлости нема будућ-

ности, а да будућност припада онима који најдаље и најдуже памте, дозволите да се осврнемо на време и околности у којима је живео и радио човек којем је посвећен овај рад, др Јован Машин – лекар физикус.

Историјске прилике

Деветнаести век, за многе европске народе представља век буђења и сазревања националне свести и стварања националних држава. За српски народ 19. век је испуњен бунама и ратовима за национално уједињење и ослобођење. Али то је и век стварања и развоја националних институција културе као што су Матица Српска и Друштво српске словесности.

Прекретницу у историјском развоју српског народа, представља Први српски устанак 1804–1813. године, који су обележиле војне победе устаника на челу са Карађорђејем, постављање основа државне власти, културе и просвете, и темељ будуће државности добијен миром у Букурешту 1812. године. После слома устанка 1813. у јужну Угарску је избегло 100.000 душа.

Други устанак 1815. године предводи Милош Обреновић чија даровитост у преговорима и успеси на бојном пољу, уз подршку Руса, успевају да 1830. изборе аутономију и статус кнежевине Србима. Феудализам је укинут 1835. године.

Револуционарна збивања 1848. године су се из Паризу, Беча и Пеште проширила и у наше крајеве. Мађарски покрет је дефинисао свој национални програм, али није прихватио сличне захтеве немађарског становништва. Устанак социјалног карактера претворио се у националне обрачуне. Мађарски народ је већином био против двора у Бечу, на његовој страни су били Румуни и Буњевци. Супротстављени Мађарима били су Срби, Хрвати и Словаци. Ратни сукоби, су трајали од јуна 1848. до јуна 1849. а епилог свих догађања на подручју Војводине су огромне људске и материјалне жртве, спаљена насеља, умирања од глади. Статистика сведочи да број становника у Војводини у наредних 20 година није достигао број из 1848!

Кнежевина Србија је изборила своју независност после два српско-турска рата 1876–1878. године, проглашавањем независности 1876. године, и међународним признањем на Берлинском конгресу 1878. године.

Здравствене прилике

Прва сазнања из области медицине потичу из античких времена. Хипократ (460–377. п.н.е.) је проучавао болести и њихово лечење. Аристотел (383–322. п.н.е.) се бавио изучавањем физиологије, упоредне анатомије и патологије.

Прва сазнања о болестима животиња потичу из Римске империје. Absirtus Glazomenius или Абсирт као руководилац ветеринарске медицинске службе у војсци цара Константина Великог, оставио је податке о болестима коња, па се сматра „оцем научне ветеринарске медицине“.

На подручју Балкана, први лекар се помиње 1298. године (Pervoslavus medicus), а на двору Стефана Дечанског 1326. године се помињу магистер Егидије и медикус Менча Баранин. У доба краља Милутина се помиње први ветеринар – емпирик Воја Мутиловић, краљев легатор. У Котору се 1397. године помиње доктор медицине Лаврентије (magister Laurentius) из Болоње који се искључиво бавио лечењем животиња.

Ходошки зборник, написан 1390. године, један од најстаријих приручника српске медицине, садржи 88 рецепата за 50 различитих болести. За време турске власти треба поменути бајтаре (арабљанска реч за ветеринара) који су бринули о здрављу коња у војним јединицама и поткиваче – налбанте, који су познавали вештину ковања гвожђа.

Ипак је до 19. века у лечењу људи и домаћих животиња доминира народна медицина, заснована на веровањима и искуственим сазнањима. За лечење су кориштени производи биљног, животињског и минералног порекла, а лечење људи и животиња су обављали лаици.

У току средњег века стагнира знање о болестима људи и животиња, али су епидемије харале и угрожавале здравље људи и животиња, па је настала иницијатива за оснивање школа из области медицине животиња у којима би се школовали студенти за ветеринарске лекаре.

Прва таква школа основана је у Лиону 1762. од стране Француза Клода Бержела, под покровитељством француског краља Луја XV. У Аустрији школовање ветеринарских лекара покренуо је Герхард ван Свитен, лични лекар Марије Терезије, отварајући поткивачку ветеринарску школу 1763. која прераста у ветеринарски универзитет.

Развоју ветеринарске медицине је допринело отварање катедри или курсева на медицинским факултетима из области ветеринарства. Први је основан Лекторат за ветеринарство 1600. на универзитету у Перуђи, а током 18. и 19. века и на осталим универзитетима широм Европе.

Од краја 18. века лекари физикуси – медикофизикуси, хирурзи, акушери, задужени за лечење људи, после завршених студија медицине, да би добили лиценцу за обављање и ветеринарске делатности, морали су слушати двогодишњу наставу и полагаати допунски испит. Физикуси, окружни и варошки су, осим старања о здрављу људи, предлагања мера за спречавање заразних болести људи, надзора над апотекама и лековима, послова у болницама и лечењу болесника, морали да воде рачуна и о здрављу и лечењу животиња. Уз то су обављали преглед животиња за клање и исхрану људи, комисијски откуп коња за војску, преглед меса и намирница за пијацу, преглед пекара и месница, старали су се о исправности воде и хране за исхрану животиња и вештачили су у судским споровима. Имали су право отварања апотека. Место службовања им је често мењано.

Познато је да је око 1850. године у само 9 округа, од 12 у Кнежевини Србији имало окружне лекаре физикусе. Устав 1838. године организује државну управу кнежевине Србије у оквиру 6 министарстава, а при Попечитељству унутрених дјела постоји Санитетско одељење надлежно за укупну здравствену проблематику људи и животиња. Начелници Санитетског одељења били су Словак Карло Пацек 1839–1842. године, Србин Јован Стејић 1842–1845, па банатски Немац Емерих Линдермајер 1845–1859.

Законодавна активност у овој области постаје значајна, јер се од 1836. доносе Уредбе, а од 1839. и прво Наставленије за окружне лекаре и физикусе, познато као Пацеков закон, које предвиђа да Окружни физикуси морају бити доктори медицине, односно магистри хирургије. Ради спречавања уношења заразних болести 1839. године оснивају се карантини, а начелник постаје Карло Пацек.

Карло Пацек још 1839. тражи да се због специфичности проблематике одвоје хумана и ветеринарска медицина и да се у Санитетском одељењу уведе звање земаљског марвеног лекара за ветеринарска питања са образложењем: „Старање и одржавање здравља домаћих животиња за сваку државу је важан задатак, јер је то највећи темељ народног богатства а зависи од трговине без које ниједна држава, а посебно Србија која нема индустрију, процветати не може. Наука која се зове животињска лекарственица тј. ветеринарија је у свим добро уређеним државама устројена и све се више усавршава. Од саме власти је достојно уважена и под покровитељством је државе. Окружни физикуси немају довољно знања за обављање двоструке делатности, јер су ветеринарију површно слушали, поред других предмета, и у њој су најмање практиковали...“. Овај Предлог Совјету (Влади) је одбијен августа 1842. године, и чекаће више од 20 година, док га није прихватио Државни савет, а потврдио кнез Михајло Обреновић децембра 1863, када се уводи звање главног марвеног лекара у војсци, тиме су марвени лекари изједначени са лекарима хумане медицине. Први главни марвени лекар постаје Француз Шарл Траншан.

Кнежевина Србија 1866. године има 1.216.246 становника и 77 лекара, апотекара и бабица. За поређење, учитеља је 489, свештеника 812, а чиновника 1.002.

Кнежевина Србија 1845. године добија првог марвеног лекара Франца Бихелеа (1808–1891) из Тирола, магистра хирургије и ветерине, који ради у Ужицу као окружни физикус. Јован Теодоровић (1806–1859) из Новог Сада, после завршетка студија медицине у Будимпешти, 1851. постаје први марвени лекар и начелник главне војне управе у Војсци Кнежевине Србије. Потребу за оснивање школа за ветеринаре први увиђа студент медицине у Бечу Ђорђе Натошевић, будући новосадски лекар, управитељ Гимназије и председник Матице Српске.

Цивилна ветеринарска служба у Краљевини Србији, је заведена после потписивања Трговинског уговора и Ветеринарске конвенције са Аустроугарском 6. маја 1881. године. Те 1881. су донета два важна ветери-

нарска закона и Закон о уређењу Санитетске струке који поставља прве марвене лекаре по окрузима. Међутим, због малог броја школованих ветеринара на терену, још скоро 30 година ветеринарске послове су добрим делом обављали окружни физикуси који су били лекари хумане медицине. Окружни физикуси су тих година били претпостављени окружним марвеним лекарима. Око 1890. у Србији је било 43 марвена лекара. Потписивањем Друге ветеринарске конвенције са Аустроугарском 1892. године окружни физикуси више нису могли да врше прегледе стоке за извоз, а ветеринарска служба од 1900. излази из Санитетског одељења и прелази у Министарство народне привреде. Тек од 1910. здравствену заштиту домаћих животиња у целости преузимају ветеринари академски образовани на ветеринарским факултетима. Удружење марвених лекара Србије је основано 1890, а часопис „Ветеринарски гласник“ је почео да излази 1904. Ветеринарски факултети су оснивани 1919. у Загребу, 1936. у Београду.

Рад Јована Машина

Др Јован Машин је рођен 14. јула 1820. године у Церхеници (код градића Nymburk, источно од Прага) у Чешкој, као Jan Mašín. Гимназију је завршио у Прагу, медицинске науке у Бечу, магистеријум из хирургије у Пешти, а магистеријум гинекологије у Прагу чиме је стекао право да као физикус лечи људе и животиње. Пошто је неко време био градски лекар у Нимбурку, дошао је у Србију 1846, по савету Јанка Шафарика, а прво радно место му је у Ваљеву.

Др Машин је као искусан лекар, више пута учествовао у сузбијању говеђе куге. Из извештаја који су поднети Санитетском одељењу, може се добити слика о предузетим мерама, као и о стању и нивоу медицинске науке и праксе у Кнежевини средином 19. века.

Говеђа куга (*Pestis bovina*, *Lues animalium*, *Lues pecoris*) је јако контагиозна вирусна сточна зараза. Позната је још од првих векова нове ере, а сточарству посебно говедарству је наносила огромне штете. Болест потиче из степа централне Азије, у Европу је унета у 4. веку и од тада се стално појављивала. Велике епизоотије су се јављале за време ратова Карла Великог, провале Монгола, турских освајања, 30-годишњег рата, Наполеонових ратова. Рачуна се да је Европа у 18. веку изгубила око 200 милиона говеда од ове болести. Болест се испољава у виду лакше или теже упале слузница са појавом дифтероидних наслага, улцерација и кожних промена, проузрокујући помор, поготово када се јавља први пут. Од папкара свиње обољевају у најблажој форми. До почетка 18. века на ширем подручју Србије су држане примитивне расе говеда које су много отпорније. Од тада почиње увоз западних раса говеда у јужну Угарску и Србију, болест се нагло шири и током 150 година, све до 1883. године перманентно постоји у овим крајевима. Етиологија говеђе куге је била непо-

зната до почетка 20. века. Тек 1912. године Никол и Адил Беј су доказали филтрабилност узрочника.

Априла и маја 1849, говеђа куга се из Влашке, пренела у Источну Србију, и појавила у два села у пределу званом Кључ. У Бурдељу се куга појавила након шверца волова из Кривина, села у Влашкој, а у Ртково је болест унета преко два леша говеда које је Дунав избацио на обалу.

Министарство унутрашњих дела бива извештено о овоме крајем јуна, и одмах потом 27. јуна 1849. године предписанијем одређује Комисију ради сузбијања говеђе куге коју чине три окружна физикуса: Франц Бихеле (ужички округ, дипломирани ветеринар), др Јован Машин (ваљевски округ) и др Аћим Медовић (пожаревачки округ). Задатак Комисије је био да оде на лице места, и да са подршком Окружног начелства у Неготину, испита ову болест и поднесе хитан и тачан извештај. Стручна комисија је обавила клинички преглед оболелих говеда и преко бо обдукција лешева и утврдила да је заиста реч о говеђој куги, а да је болест унета из Влашке. Нажалост, у току лета и јесени 1849, болест се проширила на још седам села у околини Кладова и Неготина, а разлог је што се у почетку заразе прописане мере нису спроводиле правилно и строго. Потпуним спровођењем прописаних мера спречено је даље ширење ове заразе и она је угушена у јануару 1850. Од укупно 4.458 говеда у девет села, оболело је 1.676 (37% морбидитета), а угинуло чак 1.035 говеда (62% морталитета). После успешно сузбијене епидемије колере и куге код људи 1836/37, ово је био други велики успех санитета Кнежевине Србије. Комисија ради сузбијања говеђе куге је формално распуштена 20. марта 1850.

Следеће, 1850. године на вест о појави говеђе куге у Карансебешу, у аустријској војној граници, Министарство унутрашњих дела одређује да стручњак који ће обићи тај део Баната, буде др Јован Машин, окружни физикус Ваљева. Са тим циљем 24. фебруара 1850. године шаље се Начелништву округа Ваљево, налог да свог физикуса неодложно упуте за Београд, а да ће он са своје дужности одсуствовати 15–20 дана. Др Јован Машин, се јавља Министарству у Београд већ 3. марта 1850, да би 6. марта добио Наставленије (решење) од Александра Ј. Ненадовића (1815–1881) помоћника Попечитеља (Министра), да крене на пут. Решењем је др Машину наређено следеће:

1. да одмах преко Темишвара одпутује у Карансебешку регименту;
2. да извиди где и у којим местима се ова марвена болест јавила и на коју се страну простире;
3. да сазна какве су наредбе од стране аустријских власти предузете;
4. да по учињеном извиђању пут Оршаве крене и код Текије се састане са физикусом Бихелеом.

Др Јован Машин је кренуо на пут већ 7. марта 1850, и у Карансебеш је стигао 13. марта. У путу се задржао у Панчеву, Вршцу, Сакулу и Темишвару ради прикупљања информација и епизоотиолошких података везано за говеђу кугу. Од Штабног доктора Мартинија је сазнао да се

говеђа куга из Ердеља пренела у Војну границу (Темишварски Банат), али је присутна само у Карансебешу, тренутно од ње болује 15 говеда, оболела говеда се не лече од куге, забрањен је промет говеда из Војне Границе према Ердељу и Влашкој да би се спречило ширење болести. Од војног лекара у пензији др Јосимовића у Карансебешу, је сазнао да је болест присутна још од пролећа 1849, и да је од ње угинуло доста говеда. Пуковски доктор Дилевски му је показао и прочитао сва акта која су донешена у циљу откривања, сузбијања и спречавања даљег ширења говеђе куге. На снази су биле следеће мере:

1. надлежне власти у општини Карансебеш и војна команда образовале су стручну комисију која је свакодневно обилазила све куће у циљу клиничког прегледа и пребројавања говеда;
2. забрањено је пуштање говеда из домаћинства;
3. оболела говеда морају су се држати одвојено од здравих, добила су свог чувара и посебне судове за храну и воду;
4. чувар болесних говеда није се могао мешати са другим људима и стоком све док није руке опрао сирћетом и док није променио одело;
5. угинула говеда су изношена ван насеља у затвореним колима, са коњском запрегом, само за те сврхе. На месту одређеном за уклањање лешева, вршено је скидање коже, а леш је закопан на дубини од 6 стопа и земља покривена трњем. Коже су натапане у љуту цеђ од креча и пепела за време од два дана, и тек месец дана после сушења, могле су се користити; лој, рогови и други делови са лешева нису се могли користити;
6. свиње, пси и мачке морали су бити затворени;
7. ђубре од болесне стоке морало се спаљивати;
8. камени делови у шталама где су боравила болесна говеда прани су љутом цеђи, затим кречени. Дрвени делови су остругани, креч и малтер су обијени и замењени; даске из патоса су вађене, стругане и онда са цеђи пране, земља се испод патоса добро прекопавала;
9. говеда нису смела излазити или улазити у насеље, а сви вашари су били забрањени;
10. у самом месту била су у употреби само кола са коњском запрегом;
11. на здрава говеда намењена клању се обрађала посебна пажња;
12. ко се огрешио о наведене мере кажњавао се са 40 до 50 батина;

По повратку у Србију, др Машин 16. марта стиже у Оршаву, где се два дана касније сусреће са окружним физикусом Бихелеом, од којег сазнаје да је Комисија за сузбијање говеђе куге у окружју Крајинском свој задатак успешно окончала. Оршаву напушта 20. марта, па преко Беле Цркве, Рама, Пожаревца и Смедерева стиже у Београд 26. марта 1850. године.

Министарству унутрашњих дела је 29. марта 1850. године поднео детаљан извештај, у којем на крају, након изношења мера које су аустријске власти спроводиле у циљу сузбијања говеђе куге додаје: „Премда није говеђа куга у великом степену у пределима Карансебешке регименте свирепствовала, и премда је за сада тамо утамањена, држим опет за нужно, да Вис. славно Попечитељство наше вниманије своје на стање

здравља стоке у Банатским пределима пажљиво обрађати дотле благоизволи, докле бар у Ердељу чешће поменута болест сасвим ишчезла не буде. Изнео сам ове аустријске мере против говеђе куге, колико да се види како је тамо рађено, толико опет да се зна да смо и ми сличне, али ипак доста опсежније мере предузимали, и да смо у том смислу једно упутство за народ пре тога на 4 године издали.“ (Санитетско одељење је 5. августа 1846. издало „Упутство за распознавање заразе куге говеда“.)

Анализирајући сазнања и достигнућа у борби са говеђом кугом, можемо закључити да се она у Кнежевини Србији нису разликовала од примењиваних у најнапреднијим земљама Европе у 19. веку. Мере које су примењиване настале су на основу доброг познавања природе овог обољења, њених симптома, начина и путева настајања, тока болести, ширења, патолошко-анатомских промена, кратко речено на основу доброг познавања епизоотиологије. Ова констатација произилази из чињенице да етиологија говеђе куге у поменуто време није била позната ни научној ветеринарској медицини нити њеној пракси, па самим тим ни др Јовану Машину, који је радио на њеном сузбијању 62 године пре доказа о вирусном пореклу узрочника (1912). Стога, данас са дистанце од 160 година, можемо др Јована Машину, лекара физикуса, сматрати претечом савремене епизоотиологије у Србији.

Др Машин прелази из Ваљева у Београд 1853. на дужност физикуса вароши Београда. Исте године постаје члан Сталне лекарске комисије. У време бомбардовања Београда 1862. поверено му је, да заједно са др Линдермајером, направи план „најнужнијих припрема за Београд као вероватну крваву ратну позорницу“, што су њих двојица одмах и учинили. Године 1862. изабран је за редовног члана Друштва српске словесности, а 1864. године постаје редовни члан Српског ученог друштва. У периоду од 1859–1864. био је београдски окружни лекар. Био је лични и дворски лекар кнеза Михајла Обреновића и кнеза па краља Милана Обреновића. Михајла Обреновића је као саветник и члан делегације пратио на пут у Цариград 1867. поводом враћања градова Србији. Др Јован Машин је један од 15 оснивача Српског лекарског друштва 1872, и његов први потпредседник. На положај главног војног лекара постављен је 1871, а следеће 1872. постаје шеф војне болнице. Учествовао је у српско-турском рату 1877–78. као начелник санитета Моравског корпуса, у чину потпуковника. Одликован је орденом Таковског крста са мачевима 1883. године. Умро је у Београду 25. децембра 1884. године, сахрањен је на старом Ташмајданском гробљу уз величанствен испраћај. Говорио је чешки, српски, немачки и латински.

Са супругом Барбором Вшетечек, имао је три сина: Светозара, Александра и Николу и две кћери, Полексију и Лепосаву. Живели су у великој кући у данашњој улици Краљице Наталије.

Син Светозар (1851–1886), инжењер рударства, био је први муж Драге Луњевице (1866–1903), будуће краљице Србије. Били су у браку три године, док Светозар није умро 1886. под неразјашњеним околностима у Хомољу.

Други син Александар Машин (1857–1910) је завршио Војну академију и једно време био краљев ађутант. Био је војни аташе у Бечу, посланик на црногорском двору, превремено пензионисан 1901. у чину генералштабног пуковника. Познат је као један од завереника који су организовали мајски преврат 1903. године у којем су убијени краљ Александар Обреновић и краљица Драга. За смрт брата је окривљавао Светозареву супругу Драгу. Тако је његово учешће у овом преврату било мотивисано и личном осветом. После преврата био је министар грађевина у влади Јована Ђ. Авакумовића од јуна до октобра 1903, а у периоду 1905–1906. вршилац дужности начелника Генералштаба српске војске. Са супругом Катарином је имао три кћери. Сахрањен је на Новом гробљу.

Никола Машин (1867–1917) је завршио Техничку академију у Москви, и мостоградњу у Дрездену. Као грађевински инжењера радио у Русији, на Кавказу. Губи му се траг у револуцији 1917. године. Супруга Надежда Обрасцовна, после његове смрти, преселила се са децом у Београд, где је и умрла. Сахрањена је на Новом гробљу. Његова унука Мара Харисијадис је била признати историчар уметности из Ниша.

Полексија Машин је била супруга Ђорђа Ђорђевића, професора Велике школе (Београдски универзитет).

Литература:

1. Рељин И. Средњевековна медицина у Србији, 800 година српске медицине, Студенички зборник, Инфинитас – Српско лекарско друштво, Београд, 2011, стр. 13–24
2. Вељковић С. Судскомедицински случајеви у извештајима окружних лекара Кнежевине Србије, Студенички зборник, Инфинитас – Српско лекарско друштво, Београд, 2011, стр. 97–105
3. Архив Србије: Архивски фонд МУД-С, Попечитељство внутрени дела, Санитетско одељење, Регистри и протоколи за године 1849, 1850, 1853.
4. Жижих-Борјановић С, Јеринић М. Примери поштовања и оданости међу народима и њиховим лекарима који се не смеју заборавити, 800 година српске медицине, Студенички зборник, Инфинитас – Српско лекарско друштво, Београд, 2011, стр. 11–124
5. Дивљановић Д. Ветеринарски кадрови у Србији од 1800–1918. године, Београд, 1974
6. Зборник 100 година удружења ветеринара Србије, Београд, 1990.
7. Јовановић ВП. Историја ветеринарске медицине и здравствене културе на тлу Војводине, Матица Српска, Нови Сад, 2004.

8. Трумић П, Ерцеговац Д. Инфективне болести животиња, Ветеринарски и млекарски институт, Београд, 1992.
9. Катић Р. Историја ветеринарства Србије, САНУ, Београд, 1957.
10. Грађа за биографски речник чланова 1841–1947, САНУ, Београд, 2007.
11. Београдски странци, Туристичка организација Београда, Београд, 2009.